

GÖKDEMİR, Ahmet "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Kıraat)", İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2019, Sayı: 7, ss. 24 -47.

ANADOLU'DA OSMANLI ÖNCESİ KUR'ÂN KÜLTÜRÜ (Tedrîsât/Tilâvet/Kıraat)

Dr. Ahmet GÖKDEMİR*

Özet: Makalede Osmanlı öncesi Anadolu'da Kur'an kültürü ele alınmıştır. Konu; Kur'an'ın tedrîsâtı, tilâveti ve kıraatine bakan yönleriyle sınırlı tutulmuştur. Tedrîsâtı kısmında başlıca Kur'an eğitim merkezleriyle, Kur'an eğitimi verilen diğer yerlere değinilmiştir; tilâveti kısmında da vakfiyelerde Kur'an okuma hususunda oluşturulan istihdam alanları ile Kur'an okunan zaman ve mekanlara değinmek suretiyle o zamanın konuyla ilgili örf-âdeti ortaya konulmuştur. Kıraati başlığında ise bahsi geçen dönemde Anadolu'daki başlıca kıraat merkezleri ile önde gelen kıraat âlimleri incelemeye tabi tutulmuştur. Burada bir şeye daha değinmek gerekir ki başlıktaki Osmanlı öncesi ifadesinden kasıt tarihsel manada Osmanlı evveli (1299 yılı öncesi) olmayıp; makalede ismi geçen yerlerin Osmanlı'ya geçmeden önceki durumudur.

Makalenin amacı daha önce müstakil bir şekilde kendisine değinilmemiş olan Osmanlı öncesi Anadolu'da Kur'an kültürünü açığa çıkarmaktır. Böylelikle ortaya konulan veriler ışığında o dönemin konuyla ilgili sahip olduğu özelliklerle varsa sonrasına etkisi açığa çıkarılmış olacaktır. Elde edilen veriler ışığında o dönemde tedrîsât, tilâvet ve kıraat bağlamında Anadolu'nun zengin bir Kur'an kültürüne sahip olduğu ve bu yönüyle Osmanlı'ya etkide bulunduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, kıraat, Osmanlı, Selçuklu, Anadolu, Beylikler.

Quranic Culture in The Pre-Ottoman Era (Schooling / Tilawah / Qiraah)

Abstract: This article deals with the Qur'anic culture in pre-Ottoman Anatolia. The subject is limited to the aspects of the Qur'anic culture which are related to its schooling, tilawah and qiraah. In the Schooling section, the main Qur'anic education centers and other places where Qur'an education is given are mentioned. In the Tilawah section, the customs of the time are revealed by referring to the fields of employment created in the foundations for reading the Qur'an and the time and the places where the Qur'an was recited. As for the title of Qiraah, the main qiraah centers in Anatolia and the leading reciters (qurra) of the given era are examined. One more thing should be mentioned here; the pre-Ottoman expression in the title is not meant to be in the historical sense (before 1299); but the state and condition of the places mentioned in the article before joining the Ottoman Empire.

The aim of this article is to expose the culture of the Qur'an in pre-Ottoman Anatolia, which has not been studied before in an independent way. Thus, in light of the data put

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ahmetgokdemir81@gmail.com

forward, the features of that period regarding the subject will be revealed, and its effect for later periods.

În the light of the data obtained, it was concluded that Anatolia had a rich culture in terms of Qur'anic schooling, tilawah and qiraah at the time and impressed deeply on later times.

Key Words: Qur'an, Qiraah, Ottoman, Seljuk, Anatolia, Principalities.

GİRİŞ

Anadolu, Türkiye'nin Asya kıtasında bulunan kesimidir ve % 97'sini oluşturur.¹ 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında birçok Türk aşireti Büyük Selçuklu Devleti'nce Anadolu'nun değişik yerlerine gönderilmiş;² bunun sonucunda Mengücekler, Artuklular ve Saltuklular gibi beylikler ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerden sonra ise Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Anadolu Selçuklularının parçalanmasıyla beylikler ortaya çıkmış; Osmanlı Beyliği de bu beyliklerden biri olmuştur.³

Anadolu, eski çağlardan itibaren ilmî ve fikrî faaliyetleri bünyesinde barındırmış; bu meyanda en parlak devrini ise Selçuklular zamanında yaşamıştır. Şöyle ki bir yandan cihatla meşgul olan Anadolu hükümdarları diğer yandan ilmî ve kültürel çabalara destek olmuşlardır. Bunlardan bazıları verdikleri hediyeler ve teşvikleri vesilesiyle ilim adamlarının eser ortaya koymalarını sağlamışlar, bazen de bizzat kendileri eser telifinde bulunmuşlardır. Bu dönemde Anadolu'da ilmin gelişmesinin bir diğer

¹ Metin Tuncel, "Anadolu", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3: 106.

² Her ne kadar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması konusunda 1071 tarihi verilse de Anadolu'nun bazı yerlerindeki ilk İslâmî fetihler dört halife döneminde başlamıştır. Örneğin Antalya'nın miladi 638 senesinde, Hakkari'nin 639, Harran ve Ahlat'ın 640 yıllarında fethi bu konuda yeteri kadar fikir vermektedir. Konuyla ilgili bk. Hacı Sahillioğlu, "Antakya", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3: 230; Ramazan Şeşen, "Harran", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 16: 238; Metin Tuncel, "Hakkari", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15: 206; Faruk Sümer, "Ahlat", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1989), 2: 20.

³ Yusuf Halaçoğlu, "Anadolu/Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Geçiş", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3: 116.

sebebi dışarıda kendini yetiştirmiş âlimlerin burada ilme yapmış oldukları katkılardır.⁴

Anadolu'da ilmî ve kültürel faaliyetler belli merkezlerde toplanmıştır. Bu yerler, genellikle Eski Selçuklu merkezleriyle Beylikler döneminde Beylerin bizzat buldukları mekanlardır. Buralarda ilk tahsillerini yapan talebeler İslâm dünyasının belli merkezlerinde ihtisaslarını tamamlayıp Anadolu'ya dönmüşlerdir. Bazıları da gittikleri yerlerden dönmeyip buldukları yörelerde ilmî faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁵ Aynı durum aşağıda değinileceği üzere kıraat ilmi için de geçerlidir.

Türkçe yazılmış modern çalışmalarda, Osmanlı öncesinde Anadolu'da kıraat ilminin durumuna değinilmeyip genelde bu topraklardaki kıraat birikimine dair bilgi verilirken; İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) etkisiyle Osmanlı'da kıraat ilmiyle alakalı başlangıç yapılır.⁶ Oysa şurası bir gerçek ki Anadolu Selçukluları ile beylikler döneminin birçok alanda olduğu gibi kıraat sahasında da Osmanlı'ya etkisi olmuştur. Örneğin aşağıda anlatılacağı üzere dârülhuffâzlar; kuruluş amacı, müfredatı ve eğitim kadrosu açısından Osmanlı'daki dârülkurrâlara ilham kaynağı olmuştur. Dolayısıyla tadrîsâtı, tilâveti ve kıraati gibi birçok açıdan "Osmanlı Öncesi Anadolu'da Kur'ân Kültürü" meselesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Araştırma, bu bağlamda ele alınmıştır. Makalede sırasıyla Osmanlı Öncesi Anadolu'da Kur'ân tadrîsi, tilâveti ile kıraatine değinilecektir.

1. Tadrîsât

Sultan I. Kılıçarslan'ın (1092/1107) gayretleriyle Anadolu'nun büyük bir kısmı Bizans hakimiyetinden çıkıp Selçuklulara geçmiş, dolayısıyla bu topraklarda Türkleşme ve İslâmlaşma faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu çerçevede Anadolu'da kurulan vakıflar sayesinde ibadethaneler, eğitim müesseseleri, aşevleri ve bakımevleri ile hanlar gibi insanların her türlü ihtiyaçlarını giderecek kurumlar oluşturulmuştur. Selçuklular ve beylikler

---

⁴ Mehmet İpşirli, "Anadolu/Eğitim ve Öğretim", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3: 128.

⁵ İpşirli, "Anadolu/Eğitim ve Öğretim", 129.

⁶ Konuyla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, (İstanbul: Ravza, 2008), 44-49; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, (Ankara: Otto Yay., 2016), 95-96; Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 108-110; Recep Akakuş, "Şeyhülislâm Sadi Çelebi ve Dârülkurrâsı", *Diyanet Dergisi*, 25 (1989): 95-108.

sonrasında gelen Osmanlılar da bu müesseselere sahip çıkıp onları daha ileri seviyelere getirme gayretinde olmuşlardır.⁷

Selçuklular'da mektepler, çocuklara Kur'an öğretilmesi amacıyla tesis edilmiştir. Bununla ilgili Konya ve Kayseri'de her mahalle mescidi yanında o yörenin önde gelenleri tarafından bir mektep yaptırıldığı ve buralarda kız ve erkek çocukların birlikte eğitim gördüğü dile getirilir.⁸ Mekteplerde öğretim kadrosu talebelere okuma-yazma becerisi kazandıran ve bazı temel dinî bilgileri öğreten muallim ile yardımcısı konumundaki halifeden oluştuğu ifade edilir. Halifenin görevi, muallimin verdiği dersi tekrar etmek suretiyle dersin daha iyi anlaşılması vazifesini yürütmektir.⁹

Kız çocuklarının temel eğitiminin ailede verildiği de olmuştur. Nitekim Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî, kızı Fatma'nın eğitimi üzerinde

⁷ Fatma Nur Özoğul, *Konya'da XVIII. YY'ın İlk Yarısında Dârü'l-Huffâzlar*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014), 2-3. Gerek fiziki yapısı gerekse öğretim kadrosu açısından Osmanlı'nın, özellikle ilk eğitim kurumlarının; Selçuklular döneminde açılmış mektep ve medreselerin devamıdır, anlamı çıkarılabilir. Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, 15-16. Osmanlı'da mektep kültürü Beylikler ve Karamanoğulları'ndaki mektep anlayışının üzerine bina edilmiştir. Mekteplerin kurulduğu yerlere ve temel fonksiyonlarına bakıldığında bu durum daha anlaşılabilir bir hal almaktadır. Örneğin mektepler Beylikler ve Karamanoğulları döneminde ya bir caminin ve mescidin bünyesinde ya da bir külliye dahil olarak yapılmasında olduğu gibi Osmanlı'da da benzer durum geçerlidir. Aynı şekilde buralarda verilen dersler ile muallim ve halifeden oluşan öğretim kadrosunun da benzerlik göstermesi bu hali anlatan bir başka örnektir. Kadri Yıldırım, "İslam Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmî Dergi*, 45 (2009): 127, 137; İsmail Çiftçiöğlü, *Vakfiyelere ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, (Doktora Tezi, Isparta Üniversitesi, 2001), 39-40.

⁸ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985), 87; Nevzat Topal, *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, (Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, 2006), 44. Mekteplerin daha önceki dönemlerdeki adı küttâbdır. Küttâblarda amaç, çocuklara okuma-yazma kabiliyeti ile Kur'an ve dinî bilgiler edindiren onlara sağlam bir ahlak anlayışı kazandırmaktır. Küttâb eğitimi ezber ve yazı üzerindedir. Şöyle ki öğrenciler, öğretmenin sözlerini çokça tekrar sonrasında ezberlemişlerdir. Yıldırım, "İslam Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", 127, 137. Batılı yazarlarca Kur'an okulu şeklinde anılan küttâblar, Emevîler ve Abbasîlerden itibaren en yaygın eğitim kurumları olagelmıştır. Başlangıçta İslâmiyet'in yaygınlaşması açısından önemli görevler üstlenen bu kurumlar daha sonra dinî kültürün muhafazasında etkili olmuşlardır. Jacob M. Landau, "Küttâb", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2003), 27: 3-4.

⁹ Çiftçiöğlü, "Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri", 408.

durmuş; onun Kur'ân ve dinî bilgileri öğrenmesi için özel gayret göstermiştir.¹⁰

Selçuklular ve Karamanoğulları'ndan Osmanlı'ya intikal eden ve çok uzun bir süre varlığını devam ettiren dârülhuffâzlar da o dönemin Kur'ân eğitim merkezlerindedir.¹¹ Bu kurumlar, Selçuklular'da belli branşlarda öğretim hizmeti veren ihtisas medreselerindedir. Bu müesseseler, daha önceleri "dârülkur'ân" diye anılırken Anadolu Selçukluları ve Karamanlılar'dan itibaren "dârülhuffâz" şeklinde isimlendirilmiştir. Buraların eğitim müfredatı ise yedi kıraate yönelik hazırlanmıştır.¹²

Osmanlı öncesinde Anadolu'da inşa edilen Sâhib Ata, Sâdeddîn Ömer Bey, Nasuh Bey, Ferhuniye, Tâcü'l-Vezîr, Hundi Hâtun dârülhuffâzları Selçuklular devrinde; Hasbeyoğlu, Kürkçü (Hoca Selman), Lâ'l Paşa, Meram, Nasuh Bey,¹³ Turgudoğlu Pir Hüseyin Bey, Hacı Yahya Bey, Hacı Şemseddîn ve Yusuf Ağa dârülhuffâzları da Karamanoğulları dönemine aittir.¹⁴ Karamanoğulları, bu meyanda başta Konya olmak üzere Orta Anadolu'da mektep ve medreselerin yanında çok sayıda dârülhuffâz tesis etmişlerdir.¹⁵ Bu kurumların en önemli özelliklerinden biri, bunların

¹⁰ Sedat Biçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV. Yy)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 69.

¹¹ Dârülhuffâzlar, Kur'ân'ın öğretimi ve ezberletilmesi için kurulan mektepler ile hafız yetiştiren yerlere denilir. Bk. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, (İstanbul: MEB Yay., 1993), 399. Buralarda yetişen öğrenciler bir üst derece kurum olan dârülkurrâlara alınmıştır. Dârülhuffâz ismi, Selçuklular devrinde kıraate dair ders verilen medreselerle bir kısım türbelerin etrafında yer alan külliyelerde, hafızların Kur'ân eğitimi almaları için yapılan odalar için kullanılmıştır. Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi", (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8: 544; Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Hacı Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı ve Vakfiyesi", *Konya Şehrinin Fiziki ve Ekonomik Yapısı (Makaleler-I)*, (Konya: Selçuk Belediyesi Yay., 2004), 395-422.

¹² Osmanlı döneminde de kısmen bu tabir kullanılmıştır. Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", 8: 544; Cahit Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 14. Osman Nuri Ergin, kıraat eğitiminin daha ziyade dârülhuffâzlarda değil de dârülkurrâlarda verildiğini belirterek dârülkurrâları, sıbyan ve dârülhuffâzların daha üstünde kıraat ihtisas merkezleri olarak niteler. Bk. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1: 169.

¹³ Nasuh Bey'in kızı Sittî Hatun'un da babası gibi dârülhuffâzının bulunması mezkûr ailenin Kur'ân eğitimine verdiği değeri gösterir. Şerife Özkan, *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 55.

¹⁴ Özoğul, *Konya'da XVIII. YY'm İlk Yarısında Dârü'l-Huffâzlar*, 44-57; Özkan, *Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri*, 53.

¹⁵ Özoğul, *Konya'da XVIII. YY'm İlk Yarısında Dârü'l-Huffâzlar*, 11. Karamanoğulları döneminde Beyşehir, Ermenek, Konya ve Lârende'de (Karaman) 29 adet dârülhuffâzın inşa edildiği

irili ufaklı külliyelerin dahilinde veya bir mescid ya da caminin yanı başında yapılmış olmalarıdır.¹⁶

Selçuklular ile Karamanoğulları, buralarda eğitim gören öğrencilerin ihtiyaçlarıyla bu kurumların bakım ve onarımları için birçok vakıf tesis etmiştir.¹⁷ Vakfiyelere göre dârülhuffâzların kadrosu şeyhülhuffâz, muallim ve reîsülhuffâz, imam, müezzin ve diğer görevlilerden müteşekkildir.¹⁸ Bu kurumlara en fazla 10 öğrenci kabul edilirken öğrencilerin yaşlarının ise en az 10 olması öngörülmüştür. Talebe sayısının 10 ile sınırlı tutulması, bahsi geçen ihtisâs medreselerinde eğitim seviyesinin yüksek tutulması düşüncesiyle açıklanmaktadır.¹⁹

Mezkûr kurumların vakfiyelerine bakıldığında burada okuyan talebelere belli bir ücret tahsisinin yapıldığı da görülmektedir. Nitekim Hoca İbrahim Dârülhuffâzı'nda okuyan beş adet hafızlık talebesi için 10 bâb

zikredilir. Karamanoğulları medreseden ziyade bu yapıları inşa etmişlerdir. Zira o dönemde Konya'da medreseler yeteri kadar sayıya sahip olup dârülhuffâzlara daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 43. Bu kurumların büyük çoğunluğu Konya'da yaptırılmıştır. Bu durumun sebebi ise Konya'nın uzun süre Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapması sebebiyle elde ettiği konumudur. Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 43. Konya bu konumunu Karamanoğulları döneminde de sürdürmüştür. Konya'da dârülhuffâzların çok sayıda olmasının bir diğer nedeni buradaki Turgutoğulları ailesinin bu işe ziyadesiyle verdiği önemdir. Zira sadece bu ailenin 6 adet dârülhuffâz tesis ettiği belirtilir. Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 43-44. Bu kurumların birçoğu Osmanlı'da da varlığını devam ettirmiştir. Buralar, Osmanlı'da muallimhâne ve dârülkurrâ olarak isimlendirilirken; Osmanlı'da bu yapılara yeni binalar ilave edilmiş ve vakfiyeler kaydedilmiştir. Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 60. Ayrıca dârülhuffâzların, II. İbrahim Bey örneğinde olduğu gibi, zaman zaman hükümdar tarafından denetlendiği de olmuştur. Çiftçioğlu, "Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri", 415.

¹⁶ Baha Tanman, "Dârülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), 8: 545-548.

¹⁷ Özoğul, *Konya'da XVIII. Yy'ın İlk Yarısında Dârü'l-Huffâzlar*, 59-60.

¹⁸ Yukarıda bahsi geçen görevlilerden şeyhülhuffâz, baş hoca konumunda olup dârülhuffâzların her birinde bulunmuş; bu kişilere verilen önemden olsa gerek, bazı vakıfların gelirlerinde mütevellîye 1 hisse ayrılırken şeyhülhuffâza ise 2 hisse ayrılmıştır. Dârülhuffâzlardaki diğer görevlilerden muallim, şeyhülhuffâza yardımcı konumdayken; reîsülhuffâz ise hafızların arasından seçilmiş ve vazife olarak da muallime yardımcı konumunda olmuştur. Ayrıca reîsülhuffâzın 16 yaşından aşağı olmaması öngörülmüştür. Küçükdağ, "Konya'da Hacı Ali Efendi Dârülkurrâsı ve Vakfiyesi", *Ata Dergisi*, 7 (1997): 168-171; Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 50.

¹⁹ Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 52.

dükkan gelirinin tayin edilmesi bahsi geçen kurumlarda talebeye verilen değeri göstermesi açısından manidardır.²⁰ Vakfiyelerde dârülhuffâzlarda yapılması istenen işlerden biri de halktan tatil günleri²¹ haricinde Kur'ân öğrenmek için bu kurumlara gelenlere Kur'ân taliminin yaptırılması; ayrıca belirli günlerde hafızların buralarda cüz okumak suretiyle hatim yapmalarıdır.²² Bahsi geçen haliyle dârülkurrâlar bir nevi yaygın eğitim kurumları şeklinde hizmet vermiş; dolayısıyla bu vesileyle medreselerle halkın bütünleşmesi sağlanmıştır.²³

Anadolu Selçukluları döneminde kurulan vakıfların Anadolu'nun İslamlaşmasında rolü büyüktür. Altunaba Vakfı bu amaçla tesis edilenlerdendir. Buranın kuruluş amaçlarından biri de ihtidâ edenlere en azından namaz kılabilecekleri kadar Kur'ân öğretilmesini sağlamaktır.²⁴ Altunaba Vakfı'nda olduğu gibi Kütahya Yakub Bey, Candaroğlu ve Karaman İbrahim Bey medreselerinin yanında inşa edilen cami ve mescitlerde olduğu üzere; Anadolu Selçuklu zamanında kurulan cami ve mescitler de ilmî manada önemli bir görev ifa etmişlerdir. Buralarda verilen derslerden biri de Kur'ân dersleridir.²⁵

Kur'ân derslerinin verildiği yerlerden bir diğeri Ahi teşkilatlarıdır. Nitekim Ahi teşkilatı olan Fütüvvetler'e tam üyelik için ahilerin ilim ve sanatla uğraşmış olmalarıyla Cuma akşamlarında yapılan ve içeriğinde Kur'ân tilâveti, hadis, menâkıb ve tasavvufî öğütlerin olduğu derslere katılmaları zorunlu kılınmıştır.²⁶

Kur'ân eğitimi verilen yerlerle ilgili son olarak imaretleri de zikretmek gerekir. Nitekim Karamanoğlu İbrahim Bey, vakfiyesinde, imârethânedede her

²⁰ Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 54.

²¹ Dârülhuffâzların tatil günleri Cuma ve bayram günleridir. Çiftçioğlu, "*Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*", 418.

²² Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 53.

²³ Yusuf Küçükdağ, "*Konya'da Hacı Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı ve Vakfiyesi*", *Konya Şehrinin Fiziki ve Ekonomik Yapısı (Makaleler-I)*, (Konya: Selçuk Belediyesi Yay., 2004), 404-405.

²⁴ Osman Turan, "*Selçuklu Devri Vakfiyeleri, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı*", *Belleten*, 42 (1947): 211-212; Ersin Bulut, *Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Kurulan Sosyal Müesseselerin Devlet Yönetimine Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, 2009), 40.

²⁵ İsmail Dinçdir, *Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim Sistemi (1075-1308)*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, 2015), 18.

²⁶ Mahir Gücel, *Batı Anadolu Türken Beyliklerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007), 106. Ahilik'ten loncalara geçişte de loncalar, yaptıkları Ramazan'da bir camide Kur'ân okutmuşlardır. Cemal Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik kültürü ve Fütüvvetnameler*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 108; Dinçdir, *Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim Sistemi*, 51.

gün 10 hafızın üçer cüz okumak suretiyle hatmetmesini, daha sonra bu kişilerin tefsir ve hadis derslerini takip etmelerini talep etmiştir. Ayrıca imârette Kur'an okuyan hafızlardan birinin, diğerlerinin şeyhi olarak belirlenmesini istemiştir.²⁷ Candaroğulları'ndan İsmail Bey, imarethanenin vakfiyesinde imaretin bulunduğu mahalledeki çocukların; özellikle yetim olanların okutulması için kıraat ve tecvid ilmine vâkîf, evli ve muttaki bir muallimin atanmasını şart koşturmuştur.²⁸

2. Tilâvet

Bazı vakfiyelerde imamlardan kıraat ve diğer dinî ilimlere haiz olması ile Kur'an hafızı olup her gün Kur'an'dan bir cüz okumasının istenmesi ve hatiplerden bile Kur'an tilâvetinin düzgün olmasının talep edilmesi o dönemde Kur'an tilâvetinin ne derece önemsendiğini göstermektedir. Ayrıca vakfiyelerin bazılarında Kur'an okumaları için hafızların istihdam edilip onlardan günlük belli bir miktar Kur'an okumalarının irade edilmesiyle mübarek gün ve gecelerde toplu halde Kur'an okunup dua edilmesi eylemlerine ait bilgilerin bulunması; beylikler döneminde, Kur'an tilâveti ile kıraatine bakış açısını göstermesi açısından önemli verilerdir.²⁹

Zikri geçen dönemde Kur'an okunması için vakıf kuranlar arasında kadınlar da bulunmaktadır. Kadınların kurdukları vakıflar incelenecek olduğunda, bunların beylikler döneminde ve Anadolu'nun değişik yörelerinde tesis edildikleri; bu vakıflarda özellikle Kur'an tilâveti işinin

²⁷ İbrahim Bey, Regâib ve Berat geceleri ile bayram gecelerinde diğer din görevlileri ile beraber hâfızlara, normalde aldığı ücretten daha fazla yevmiye verilmesini; ayrıca fakirler ile bahsi geçen görevliler için helva ikramında bulunulmasını istemiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), 428-429, 431; Ahmet Gümüştöpe, *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende (Karaman) Şehri Vakfiyeleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 53. Bünyesindeki İmârette, Kur'an okunması istenen bir diğer vakıf Abdülhayoğlu Sinan Paşa'nın kurmuş olduğu vakıftır. Bu vakıf çatısı altında kurulan imârette, imâm olarak tayin edilen kimseden, her gün bir cüz, ayrıca öğlen ve ikinci namazları akabinde de birer aşr-ı şerîf okumasını istemiş; bu iş için de imama Kur'an tilâveti için imamlık ödeneği haricinde bir yevmiye daha belirlenmiştir. Ali Ilıca, *Çorum Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001), 52.

²⁸ A. İstemi Saylam, *Vakfiyelere Göre Anadolu Beyliklerinde Sosyal ve Kültürel Hayat*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010), 53.

²⁹ Saylam, *Vakfiyelere Göre Anadolu Beylikleri*, 51, 66.

önemsendiği ve bunun için cüzhân,³⁰ hâfız ve türbehân gibi görevlilerin istihdam edildiği görülmektedir. Bu tür vakıfların oluşumunda Turgutoğulları ailesinden bazı kadınların çokluğu dikkat çekmektedir.³¹ Kadınların kurdukları vakıfların yanı sıra kadınlardan ölen yakınlar için de vakıf kurulduğu görülmektedir. Örneğin Aksaray'da Kadı İbrahim'in kızı Hatun'un ruhu için vakfiye oluşturulmuştur. Buna göre Sinan Halife isimli şahıs, Pazartesi ve Perşembe günleri Hatun'un kabri başında diğer günler ise evde Kur'ân okuyacak; bunun için de kendisine bir miktar ücret tahsis edilecektir.³²

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde Kur'ân tilâveti işi oldukça önemsenmiştir. Örneğin Konya Karatay Medresesi vâkıfı, her gün sabah-akşam Kur'ân okuyacak iki hafıza, medrese gelirinden aylık 60 dirhem kadar verilmesini istemiştir.³³ XIII. Yüzyılda Konya'da kurulan medreselerden Altun-Aba Medresesi vakfiyesinde ise Ramazan günlerinde derse başlanmadan önce Kur'ân okunup dönemin sultanına-vâkıfa ve Müslümanlara dua edilmesi istenmiştir.³⁴ Sivas Burûciye Medresesi mescidi için de imam ve müezzinle beraber 4 hafızın görevlendirilmesi³⁵ ile Konya Hâtuniye Medresesi mescidine 1 cüzhânın tayin edilmesi³⁶ Kur'ân tilâvetinin o dönemde ne derece önemsendiğini göstermektedir.

Celâleddîn Karatay'ın (ö. 652/1254) Konya'da kurduğu Karatay Medresesi vakfiyesinde görevli listesinde ismi geçenlerden biri de cüzhândır. Vakfiyeye göre günde bir akçeye bir cüzhân görevlendirilmiştir.³⁷ Ayrıca Pazartesi ve Perşembe günleri derse başlamadan bir miktar Kur'ân

³⁰ Kur'ân'ın cüzlerini okumakla görevli kimsedir. Bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1:318; Bahaeddin Yediylidiz, "Vakıf İstilahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, 17 (1983): 59-60.

³¹ Bahsi geçen vakıfların vakfiye tarihleri, kurucuları, mevkileri, mütevellileri, kime vakfedildikleri ve özellikleriyle ilgili bilgi için bk. Saylam, *Vakfiyelere Göre Anadolu Beylikleri*, 11-21, 47-51, 66-67; Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 319.

³² M. Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *Mütefekkir*, 2 (2014): 241.

³³ İsmail Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2007), 565

³⁴ Dursun Dilek, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Medreseleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994), 11.

³⁵ Medrese, Hacı Mesut ismiyle de bilinmektedir. Medresenin özellikleri için bk. Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2005), 181-182.

³⁶ Dilek, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Medreseleri*, 15.

³⁷ Ömer Evin, *Selçuklu Devlet Adamlarından Celalettin Karatay'ın Türk Eğitim Sistemine Katkıları ve Eserleri*, (Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, 2010), 57.

okunması işi de vakfiyede kayıt altına alınmıştır.³⁸ Bunun yanı sıra medresenin vakfiyesindeki müteveli, müderris ve müdlerden birçoğunun hafız olması o dönemde Kur'ân hıfzının yaygın olduğunu gösterir.³⁹ Aynı hal Şeyh Şihâbüddîn Makbûl Zâviyesi'nin görevlileri için de geçerlidir. Zira adı geçen zâviyenin dinî hizmetliler listesine bakıldığında birçoğunun hafız olduğu dikkat çekmektedir.⁴⁰

Doğuda Kur'ân tilâvetine verilen ehemmiyet, Anadolu'nun batısı için de geçerlidir. Nitekim Saruhoğulları Beyliği döneminde (1313-1412) İshak Bey'in Manisa'da yaptırmış olduğu camideki görevli listesine bakıldığında her gün ikindi sonrası cüz okumakla görevli altı hafız ile bunların başkanı olan reîs-i huffâzın vakfiyede zikredilmesi ve bunlar için de belli miktarda bir tahsisatın belirlenmesi bu durumu gösterir.⁴¹ Yine Aydınogulları beylerinden Gazi Umurbey'in kızlarından Hundî Paşa Hatun'un Şeyh Ali Han Zâviyesi'nde sırf Kur'ân tilâveti için vakıf tesis etmesi, o devirde Anadolu'nun doğusunda olduğu gibi batısında da Kur'ân tilâvetinin önemsendiğini gösterir.⁴² Umur Bey'in bir diğer kızı Azize Hatun da Birgi'de Kur'ân eğitimi için dârülhuffâz yaptırıp burada okuyacak hafız talebeler için vakfiye hazırlamıştır.⁴³ Ayrıca Aydınogulları döneminde (1308-1426), İsa Bey Camii'nde Kur'ân tilâveti için devirhân⁴⁴ ve cüzhân

³⁸ Evin, *Celalettin Karatay'ın Türk Eğitim Sistemine Katkıları*, 61. Anadolu Selçukluları medreselerinde Kur'ân okuma işi, zannımızca Büyük Selçuklu medreselerinden kalma bir adettir. Nitekim Nizâmiye medreselerinde derse, namazdan hemen sonra, Kur'ân okunmasıyla başlanmıştır. Yine zikri geçen medreselerde verilen derslerden biri de Kur'ân dersidir. Bu ders için medreseye bir hoca görevlendirilmiştir. Konuyla ilgili bk. Ömer Menekşe, "Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medresesi", *Diyanet İlmî Dergi*, 39 (2003): 119-120; Ahmet Ocak, "Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim", *Türkler*, (Ankara: 2002), 5: 721-727.

³⁹ Evin, *Celalettin Karatay'ın Türk Eğitim Sistemine Katkıları*, 59-6

⁴⁰ Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 238.

⁴¹ Fatih Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat (Aydınogulları, Menteşeoğulları ve Saruhoğulları)*, (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2016), 34.

⁴² Umur Bey'in diğer kızı Melek Hatun'un da cami yaptırması o dönem beyliklerinde kadının dinî ve sosyal hayattaki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat*, 112.

⁴³ Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat*, 116.

⁴⁴ Devirhân, camilerde namaz öncesi Kur'ân okuyan kişilere verilen isim olup, ayrıca Kur'ân'ı her ay hatim üzere okuyan kişilere de devirhân denilmiştir. Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1:436; Ali İhsan Berkî, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserler*, (Ankara: y.y., 1965), 57.

görevlendirilmiştir.⁴⁵ Batı'da Kur'ân'a hizmet eden beyliklerden bir diğeri Mentешеoğulları Beyliği'dir. (1261-1424). Bu beyliğin Kur'ân'a hizmetine de Lalaoğlu Dârülhuffâzi'nin tesisi (Ahmed Gazi) örnek verilebilir.⁴⁶

Anadolu Selçuklularında camiler, Kur'ân okunup dinlenen mekânlardan olmuştur. İbn Battûtâ (ö. 770/1368-69), Kastamonu'ya yakın bir yerde, Sultan'ın namaz kılacağı camide, Cuma namazı öncesi hafızların Kehf sûresini, namaz sonrasında da aşır okuduklarını; ayrıca aşır okuma eylemini Sultan'ın biraderi ile şehzadesi için tekrarladıklarını dile getirir.⁴⁷ Yine İbn Battûta, Eğridir'de, Sultan'ın oğlunun her ikindi namazı için camiye gittiğini; camide namaz sonrası yüksek kürsüye oturan hafızlar tarafından Fetih, Mülk ve Nebe' sûrelerinin okunduğunu zikreder.⁴⁸

Camiler, hafızların Kur'ân tilâvetiyle görevlendirildiği mekânlardandır. Nitekim Amasya'daki Gök Medrese Camii'nde on hafız, Burma Minareli Camii'nde de beş hafız Kur'ân okuma işiyle vazifelendirilmiştir.⁴⁹ Ayrıca Divriği Ulu Camii'nde Kur'ân tilâvetiyle ilgili 2 cüzhân görevlendirilmiştir.⁵⁰ Osmanlı öncesinde medreselerde de Kur'ân tilâveti için hafızlar görevlendirilmiştir. Örneğin Karatay medresesinde gün doğumu ve batımında Kur'ân okumaları şartıyla iki hafız görevlendirilip bunların ücretleri de vakıfça karşılanmıştır.⁵¹ Karamanoğlu Ali Bey Medresesi'nde ise Kur'ân tilâveti için 5 hafız görevlendirilip bunlardan her sabah namazı sonrası medresede birer cüz okuyup Perşembeleri hatim indirmeleri ve sevabını da vâkıfın geçmişleri ile tüm Müslümanların ruhlarına bağışlamaları istenmiştir. Ayrıca zikri geçen medresede imam için

⁴⁵ Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat*, 126.

⁴⁶ Mezkûr kurumun giderleri için bir hamamın gelirlerinin yarısı vakfedilmiştir. Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat*, 187.

⁴⁷ İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, haz. Mümin Çevik, (İstanbul: Bilge Yay. 2015), 237.

⁴⁸ İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 215.

⁴⁹ Hafızlar, Cuma namazı öncesi 10 sayfa, ayrıca günde 20 sayfa okumaktaydılar. Bunlar Kur'ân'ı ezbere bilen ve kendi devirlerinde Kur'ân okuyuşunda söz sahibi kimselerdir. S. Sadi Kucur, *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Vakıfları*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993), 20; Ülkü Duman, *Anadolu Selçuklu Devrinde Amasya Şehri*, (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2010), 53.

⁵⁰ Kucur, *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 9.

⁵¹ Seyfullah Kara, *Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002), 425.

her gün üç cüz okuması vazifesi belirlenip bu iş için de kendisine imamlık ücreti kadar bir miktar tahsis edilmiştir.⁵²

Kur'an okunan mekanlardan bir diğeri zâviyelerdir. Nitekim bu müesseselerde, verilen yemeklerin akabinde Kur'an okunmuş, sema Yapılmış; mübarek gün ve gecelerde ibadetlere daha da ağırlık verilmiştir.⁵³ Bu mekânlarda Edebiyat, Türkçe, Arapça, güzel yazı ve musikiyle birlikte verilen derslerden biri de Kur'an Kerim öğretimine dairdir.⁵⁴ Ayrıca zâviyelerde cüzhân görevlendirilip, bu kişilerden belirli günlerde Kur'an okumaları istendiği de olmuştur.⁵⁵ O dönemde zâviyelerde Kur'an tilâvetiyle ilgili oluşan bir diğer gelenek, Pazartesi ve Perşembe günleriyle kandil günlerinde ve bayramlarda Kur'an okutulması ve bu iş için görevli tayin edilmesidir.⁵⁶ Bu gecelerde görevlilere ve kârlere verilecek ücret de artırılmıştır. Nitekim Karamanoğlu İbrahim Bey mübarek gecelerde din görevlilerine ve Kur'an tilâvetinde bulunanlara verilecek ücretin ziyadeleştirilmesini, ayrıca fakir ve miskinlerle birlikte onlara da tatlı ikram edilmesini istemiştir.⁵⁷

Kur'an okuma adetinin söz konusu olduğu mekanlardan biri de velime yemeği ortamlarıdır. Şöyle ki düğün törenlerinde yemeği müteakip Kur'an tilâvet edilmiş, peşi sıra dualar ve salavatlarla merasime devam edilmiştir.⁵⁸ Hafızların görevlendirildiği merasimlerden biri de karşılama törenleri olmuştur. Nitekim İbn Battûta, Birgi Beyi'nin şehirde büyükçe bir merasim tertip ettiğini, cemiyete katılanların şehrin ileri gelenlerinden

⁵² İsmail Çiftçioğlu, "Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri", *Karaman Tarihi ve Kültürü II*, (Karaman: Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2005), 501-530; Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 102-103.

⁵³ İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 216, 236; Mesut Doğan, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Malatya*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011), 69.

⁵⁴ Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, (İstanbul: MEB Yay., 1989), 37; Bulut, *Sosyal Müesseselerin Devlet Yönetimine Etkileri*, 23.

⁵⁵ Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 270, 288. Zâviyelerde, daha ziyade yanındaki ya da yakınlarındaki türbelerde medfûn bulunan kimseler; ayrıca vâkıfın yakınları ile kendi ruhu için, Kur'an okuyacak hâfız istihdamında bulunulmuştur. Kucur, *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 92.

⁵⁶ Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 303.

⁵⁷ Gümüştop, *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende*, 55.

⁵⁸ İsmail Hâmî Danişmend, *Danişmend-nâme*, haz. Necati Demir, (Harward Üniversitesi Yay., 2002), 86-87; Biçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV. Yy)*, 78.

oluşturduğunu; ayrıca ziyafet sonrasında güzel sesli hafızların Kur'ân okuduklarını zikretmiştir.⁵⁹ Sultan Baybars'ın Kayseri'ye girişi esnasında tertip edilen törende de iki hafız Kur'ân tilâveti için görevlendirilmiştir.⁶⁰

Selçuklular'ın Kur'ân tilâvetine verdiği önem, bu iş için "Hassa hafızlığı" birimini ihdas etmelerinden de anlaşılabilir. Bu birimde görev alacakların sarayda ve yolculuk esnasında sultanla birlikte bulunmalarının istenmeleri ile bunların, maaşlarını doğrudan istifâ divanından⁶¹ alacak olmaları o dönemde Kur'ân tilâvetine verilen önemi gösterir.⁶²

Kur'ân okumakla görevli kimselerden biri de türbe hafızlarıdır. Nitekim Kayseri'de türbe hafızı şeklinde bilinen kimselerin belli vakitlerde Kur'ân okumak ve dua etmekle görevlendirildiğine dair malumat verilir.⁶³ Türbelerde Kur'ân tilâveti, belli kimselere has olmayıp ziyarette bulunan herkes için söz konusudur. Mevlânâ Celâleddîni Rûmî, Celâleddîn Karatay'ın vefatı sonrasında müritleriyle kabrine gidip Kur'ân okuması bu durumun örneklerindedir.⁶⁴

3. Kıraat

Osmanlı öncesi Anadolu'da, kıraat ilmi konusunda, Abdülaziz b. Delf el-Bağdâdî'yi (ö. 636-637/1239) zikretmek gerekir ki kendisi kıraat ve hadis ilimlerine vâkıftır ve bir ara Anadolu'ya da geçmiştir. Onun, gençliğinden vefatına dek Kur'ân kıraatine hizmet ettiği belirtilir.⁶⁵ *Muhtâru's-sihâh* adlı sözlüğün yazarı Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî (ö.?) de kıraat ilmine ilgisi olup Anadolu'da ikamet

⁵⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 226.

⁶⁰ Seyfullah Kara, *Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002), 425.

⁶¹ Selçuklularda beytül mâle bakan divana verilen isimdir. Bugünkü maliye bakanlığına tekabül etmektedir. Anadolu Selçuklularında ise devletin arazi ve iktâ defterleri dışında tüm mali işleriyle ilgilenen divandır. Bk. Abbas Sabbâğ-Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32: 147-148.

⁶² Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, (Ankara: TTK Yay., 1988), 49; Kara, *Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları*, 425.

⁶³ Ahmet Akşit, *Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2011), 103; Osman Turan, *Resmî Vesikalar*, 49. Karamanlılar döneminde bazı türbelerin bizzat türbe dârülkurrâsı şeklinde dârülhuffâz yapıldığı görülmektedir. Nitekim Hoca Mahmûd Dârülhuffâzı, bu şekilde türbe yapılıp sonra dârülhuffâz kılınmıştır. Çiftçioğlu, *Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, 85.

⁶⁴ Kara, *Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları*, 313.

⁶⁵ Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, tah. Mahmud el-Arnâvut, (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 7 : 322-324.

edenler arasında bulunmaktadır. Kendisi, Sadreddîn Konevî'den, Konya'da *Kütüb-i Sitte*'deki hadislerin tekrarsız bir halde yazımına dair *Câmiu'l-usûl* isimli eseri okumuştur.⁶⁶ Bahsi geçen eseri Konevî'den okuyan ve kıraat alanında söz sahibi olan âlimlerden bir diğeri de Sâyinüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mûsâ el-Basrî'dir (ö.?). Nitekim "Melikü'l-Huffâz", "Hâmilü Kelâmillâh" ve "Seyyidü'l-Kurrâ" şeklindeki nitelemeler onun kıraat alanındaki yerini göstermesi açısından önemlidir.⁶⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Konya-Karaman yöresi kıraat açısından büyük bir birikime sahiptir. Şöyle ki Bedreddîn Hoca Mahmûd Dârülhuffâzı Vakfiyesi'nde kurrâ hafız altı kişiden Pazartesi ve Perşembe günleri Kur'ân okuyup hatim yapmaları istenir. Buradaki hafızların kurrâ hafız olacak şekilde vakfiyede zikri o dönemde ve o yörede kıraat tedrisinin gelişmişliği açısından bir alamettir.⁶⁸

Dışarıda doğup kendini yetiştiren ve sonrasında Anadolu'da hizmet eden kıraat âlimleri olduğu gibi Anadolu'da doğup da Anadolu'nun dışında hayatını sürdürenler de olmuştur. Nitekim Hakkâri Şihâbüddîn Ebû Hasen Ahmed b. Ahmed b. Hüseyin b. Mûsek el-Hakkârî (ö. 750/1349)⁶⁹ ile Ebû Muhammed İbrâhim b. Dâvûd b. Nasr el-Hakkârî ed-Dımaşkî el-Mukaddesî (ö. 712/1312) bu durumun örneklerindedir.⁷⁰

Anadolu'da bünyesinde kıraat âlimi barındıran yerlerden bir diğeri Ahlat'tır. Ahlatlı kıraat âlimlerinden ilki Yahya b. Ahmed el-Hilâtî Vahîdüddîn Ebû Hamîd er-Rûmî el-Mukrî'dir (ö. 720/1320). 1243 yılında

⁶⁶ Bilgi için bk. İshak Özgel, "Başlangıçtan Selçuklular Dönemi Sonuna Kadar Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri/Tebliğler ve Müzakereler*, (İstanbul: 2011), 70.

⁶⁷ Konuyla ilgili bk. Muhammet Yılmaz, "Sadreddin Konevî'nin Huzurunda Okunan İbnü'l-Esîr'in Câmi'u'l-Usûl Adlı Eserinin Semâ Kayıtları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2013): 9.

⁶⁸ Gümüştöp, *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larende*, 86.

⁶⁹ Hadis ilmiyle de meşgul olan Şihâbüddîn el-Hakkârî, Şeyh İzzettin el-Emyûtî'den beş kıraat, Şeyh Nûruddîn eş-Şetnufî ve Kadı Mecidüddîn b. Haşşâb'dan da yedi kıraate dair ders almıştır. Bk. Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, (Mektebet-ü İbn Teymiyye, h. 1351), 1: 37; Şakir Gözütök, "Hakkâri Devlet Adamı ve Âlimler (Abbâsiler Dönemi)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46 (2011): 264.

⁷⁰ Halep'te Haburî'den kıraat ilmine dair ders alan Ebû Muhammed el-Hakkârî, önce Hama sonrasında da Şam'a geçerek burada kıraat dersleri vermiş; ayrıca Şam Ümeyye Camii'nde sürekli Kur'ân okumakla görevlendirilmiştir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Dürrü'l-kâmine*, tah. Muhammed Abdülmuîd, (Saydar Abad: Meclisü Dâru'l-Meârif, 1972), 1:27; Gözütök, "Hakkâri Devlet Adamı ve Âlimler", 270.

doğan Hilatî, 1274'de Konya'da es-Sayin el-Hüzelî'den (ö. ?) ders aldıktan sonra Şam'a geçmiş burada Şam Ümeyye Camii'ndeki Kelâsiyye mevkiî imamlığında bulunmuştur.⁷¹ Ahlatlı olup da bahsi geçen yerde imamlık yapanlardan bir diğeri Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Siyavuş el-Hilatî'dir (ö. 706/1306). Kendisi Ahlat'ta dünyaya gelmiş, daha sonra Şam'a geçip burada dinî ilimlere yönelik tedriste bulunmuştur. Kıraat, hat, fıkıh ve hitâbet alanında uzman olan el-Hilatî, Şam'da, bir müddet hatiplik de yapmıştır.⁷²

Harran, Anadolu Selçukluları döneminde, İslâmî ilimlerde, önde gelen yerlerdendir.⁷³ Ebû Maşer et-Taberî'dir (ö. 478/1085), burada bulunup da ilmî çalışmalara katkıda bulunanlardandır. Nitekim Taberî'nin, Harran'da Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed ez-Zeydî'den (ö. ?) kıraat ilmine dair ders alması bu yörede kıraat ilmiyle alakalı bir mayanın oluştuğunu gösterir.⁷⁴

Osmanlı öncesinde Anadolu'da kıraatin en fazla gelişmiş olduğu yer Antakya'dır. Antakya'daki kurrâ içinde en önemli kıraat hocalarından biri, Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr Ebû Cafer el-Kûfî'dir (ö. ?). Verilere göre o, Antakya'da doğup büyümekle birlikte sonradan buraya yerleşmiştir.⁷⁵ Kendisi, o dönemde, Kur'ân kıraatinin önde gelen üstadlarındandır. O, yaşının bir hayli ileri olmasına rağmen, bu ilme hizmetten geri durmamıştır. Kıraat alanındaki birikimi, küçüklüğünden beri kurrâların yanında yetişmesinden ve babasının ilminden istifade etmesinden kaynaklanır.⁷⁶

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kurrâti'l-aşr*, tah. Ali Muhammed ed-Dabbâ, (el-Matbatüt Ticâriyyeti'l-Kübrâ, h. 1380), 1: 64; İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, 2: 365; İbn Hacer el-Askalânî, *Düreru'l-kâmine*, 6: 177/178; Şakir Gözütok, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler", *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu*, (Bitlis: 2002), 3-4.

⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *Düreru'l-kâmine*, 5:65; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8: 27; Gözütok, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler", 10.

⁷³ İshak Özgel, "Selçuklu Dönemi Tefsir Hareketi ve Müfessirleri", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu*, (Konya:2013) 1: 135.

⁷⁴ Taberî için bk. Ali Turgut, "Ebû Maşer et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 10: 185-186.

⁷⁵ Aslen Horasanlı olan Ahmed b. Cübeyr; Hicaz, Irak, Şam ve Mısır'a gidip sonra Antakya'ya yerleşmiştir. Oranın kıraat imamlarından kabul edilen Ahmed b. Cübeyr'e, Antâkî nisbesi verilmiştir. Terviyeye günü vefat eden Ahmed b. Cübeyr, Arefe günü defnolunmuştur. İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, 1: 42-43.

⁷⁶ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, 1: 122.

Ahmed b. Cübeyr'in, Antakya'da yerleşip burada kıraate dair ders vermesinden ve kendisinin de Kisâ'î'den (ö. 189/805)⁷⁷ ders almasından yola çıkarak net bir şekilde denilebilir ki Antakya'da hicrî III. yüzyıldan itibaren kıraatle alakalı birikim oluşabilmiştir. Zira o, h. 258 yılında vefat etmiş ve ölene kadar da Antakya'da insanlara kıraat dersleri vermiştir. Bu zaman zarfında çok sayıda kişi kendisinden arz ve sema yoluyla kıraat dersleri almıştır. Nitekim Abdullah b. Sadaka (ö. ?), Muhammed b. Abbâs b. Şu'be (ö. ?) Muhammed b. Allân (ö. ?), Şihâb b. Tâlib (ö. ?), Fadıl İbn Zekeriyâ el-Cercereî (ö. ?), Hüseyin b. İbrâhim b. Ebî Acrâm (ö. ?),⁷⁸ Hamdân el-Mağribî (ö. ?) ile Musab b. Cumhûr (ö. ?) kendisinden mezkûr yerde ders alanlardandır.⁷⁹

Ahmed b. Cübeyr'in Antakya'da kıraate dair en önemli talebesi Ubeydullah b. Sadaka b. Ebî Hamîd Ebü'l-Muğîre el-Antâkî'dir (ö. ?). O; mukrî, önemli bir tecvit alimi ve Antakya Camii imamıdır. Ubeydullah, Ahmed b. Cübeyr'den arz ve sema yoluyla kıraat tahsilinde bulunmuştur. Onun; Antakya'da eda'yı en iyi uygulatan kıraat öğreticisi olduğu belirtilmektedir. Kıraatinin ve sesinin güzelliği sebebiyle Hocası Ahmed b. Cübeyr, onu mukrîliğe teşvik ederken; Ebü'l-Muğîre (ö. ?) ise nefesine yenilir korkusuyla onu mukrîlikten men etmiştir.⁸⁰ Buradaki bilgilerden anlaşılmaktadır ki o dönemin Antakya'sında kıraat tahsili arz ve sema yoluyla yapılmaktadır ve Antakya'da mukrîlik geleneği vardır.

Antakya, dışarıdan gelen kıraat âlimlerinden istifade ettiği gibi; bünyesinde yetiştirdiği kıraat hocaları vasıtasıyla haricindeki İslâm beldelerine kıraat ilmi açısından katkıları da olmuştur. Nitekim Muhammed b. Hasen b. Ali b. Tâhir el-Antâkî'nin burada kendini yetiştirmesi sonrasında

⁷⁷ Nahiv âlimidir. Yedi kıraat imamındandır. Tayyar Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2002), 26: 69-70. Kendisi ayrıca Ebû Bekir b. Ayyâş'tan (ö. 193/809), Âsım (ö. 127/745) kıraatini semâ yoluyla almıştır. Hüzeli, Âsım kıraatini ayrıca Amr b. Sabbâh yoluyla Hafs'tan (ö.180/796) aldığını, dile getirmiştir. Bahsi geçen zatlarla ilgili bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekir b. Ayyâş", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), 10: 109-110; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1991), 3: 475-476; Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), 15: 118-119.

⁷⁸ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, 1: 151

⁷⁹ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, 1: 122.

⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1: 488.

Mısır'a yerleşip Abdü'l-Mun'im b. Ğalbûn (ö. 389/999) gibi devrinin önde gelen kıraat âlimlerine hocalık yapması bu durumun göstergelerindedir. Ayrıca hicrî 380'den önce vefat ettiği ve kendisinin sekiz kıraate dair kitabı olduğuyula alakalı bilgiler de⁸¹ Antakya'da o dönemde kıraat ilminin aldığı mesafe açısından önemli verilerdir.

Konuyla ilgili son olarak Nusaybin'e de değinmek gerekir ki Endülüslü meşhur kıraat âlimi Abdurrahman b. Hasan (ö. 446/1054), Nusaybin'de kıraat dersi alanlardandır.⁸²

İncelendiği kadarıyla Osmanlı'dan önceki dönemlerde Anadolu'da kıraatin en yaygın şekilde okutulduğu yerler Konya, Ahlat, Hakkari, Harran ve Antakya'dır. Kıraat ilminin; Anadolu'daki diğer yerlere nispetle buralarda daha yoğun ve gelişmiş olması, diğer yerlerden daha önceki tarihlerde fethedilmeleri⁸³ ve Arap dünyası ile Anadolu arasında köprü görevi görmeleri sebebiyledir.⁸⁴ Örneğin mezkûr yerlerden Antakya, Anadolu'nun Suriye ve Mısır gibi kıraat ilminin gelişmiş olduğu ülkelere, Anadolu'nun en yakın yeri konumundadır. Ayrıca Konya'nın, Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları'nın merkezi pozisyonunda olmasıyla başta sultanlar olmak üzere devletin ileri gelenlerinin kıraat ilmine verdikleri değer, Konya'da kıraat ilminin gelişmesine etki eden önemli faktörlerdir.⁸⁵

SONUÇ

Türkiye'nin Anadolu'nun Güneydoğusunda bulunan bazı yerler, dört halife döneminde fethedilirken; Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, 1071 Malazgirt savaşından itibaren söz konusu olmuştur. Bu tarihten itibaren sırasıyla Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemini yaşayan Anadolu, eski dönemlerden itibaren ilmî ve fikrî faaliyetleri içerisinde barındırmıştır. Bu manada en parlak dönemini Selçuklular zamanında

⁸¹ Zehebî, *Marifetü kurrâi'l-kibâr*, 1: 194.

⁸² Cumhur Ersin Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 149; İbn Beşküval, *es-Sıla*, tah. İbrahim el-Ebyârî, (Kahire: Dârul Kitâbî'l-Mısırî, 1989), 2: 494.

⁸³ Antalya'nın miladî 638 senesinde, Hakkari'nin 639, Harran ve Ahlat'ın 640 yıllarında fethi bu konuda yeteri kadar fikir vermektedir. Konuyla ilgili bk. Sahillioğlu, "Antakya", 230; Şeşen, "Harran", 238; Tuncel, "Hakkari", 206; Sümer, "Ahlat", 20.

⁸⁴ Örneğin Şeyhü'l-kırâa Emînüddîn Tebrizî, İbnü'l-Cezerî'den kıraat ilmini öğrenmek için Larend'e den (Karaman) Mısır'a gitmek istediğinde öncelikle Antakya'ya geçmiştir. Burada tevafuken İbnü'l-Cezerî ile karşılaşan Tebrizî, kendisinden 'aşere okumuştur. Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî, *Câmiu'l-esânîd*, tah. Ahmed b. Hamûd, (Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ), 118-119.

⁸⁵ Konuyla ilgili bk. İsmail Çiftçioğlu, *Vakfiyelere ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*, (Doktora Tezi, Isparta Üniversitesi, 2001).

yaşayan Anadolu'da, ilmî faaliyetler daha ziyade belli merkezlerde toplanmıştır. Aynı durum kıraat ilmi için de söz konusudur.

Bu çalışmada, Osmanlı öncesi Anadolu'da Kur'an kültürü; tedrîsât, tilâvet ve kıraat olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir. Bunlardan tedrîsât kısmında, Anadolu Selçukluları ile beylikler döneminde, Kur'an eğitimi verilen kurumlardan sıbyan mektepleri ile dârülhuffâzlar ele alınmıştır. Bu bölümde her ne kadar ismi ve mahiyetinde birtakım değişiklikler söz konusu olsa da Anadolu Selçukluları ile beylikler devrindeki Kur'an eğitim kurumlarının öncesinin devamı niteliğinde olduğu; Osmanlı'daki Kur'an tedrîs merkezlerinin ise Anadolu Selçukluları ile beylikler dönemindeki kurumlardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu kurumların vakıflar aracılığıyla kurulup devam ettirildiği; bu müesseselerden bazılarında da halka yönelik yaygın eğitim kurumları şeklinde Kur'an eğitimi verildiği, bunun sonucunda kurumlarla halk arasında bütünleşmenin sağlandığı, ayrıca bu vakıfların Anadolu'nun İslâmlaşmasında rolü olduğu neticesine varılmıştır. Bu bölümde ulaşılan neticelerden biri de sıbyan mektepleri ile dârülhuffâzların haricinde, camiler, mescitler, medreseler, zâviyeler, imarethâneler ve ahi teşkilatlarında da Kur'an eğitiminin verildiğidir.

"Osmanlı Öncesi Anadolu'da Tilâvet" başlığında o dönemde Anadolu'da Kur'an tilâvetiyle alakalı oluşan kültür ve bu konuda Anadolu'da oluşan istihdam alanları ele alınmıştır. Buna göre bazı vakfiyelerde imamlardan kıraat ilmine ve dinî ilimlere hâiz olmaları ile hatiplerden Kur'an tilâvetlerinin düzgün olmasının istenmesinden, o dönemde Kur'an tilâvetiyle alakalı din görevlilerinden üst düzeyde bir beklentinin oluştuğu neticesine varılabilir. Ayrıca metindeki verilere göre mezkûr dönemle ilgili Kur'an tilâveti hayatın her alanına şamil olduğu söylenebilir. Şöyle ki cami ve mescitlerde, imarethanelerde, zâviyelerde, kabir ziyaretlerinde, özel yemek toplantıları sonrasında, karşılama merasimleri ile düğün törenlerinde olduğu üzere bu adet hayatın her safhasını kapsamaktadır. Öyle ki Selçuklular'da, sarayda ve yolculukta yani her daim Sultan'ın yanında olup da kendisine Kur'an tilâveti için Hassa hafızlığı görevi ihdas edilmiş ve bu görevi yapanların maaşı da doğrudan hazineден verilmiştir. Bu husus o dönemde Kur'an tilâvetine verilen değeri göstermektedir. Ayrıca şu konuyu da dile getirmek gerekir ki Kur'an

tilâvetine değer verilmesi işi Anadolu'nun doğusu için de batısı için de söz konusudur.

Bu kısımda Kur'ân tilâvetiyle alakalı değinilmesi gereken bir diğer husus da kadınların Kur'ân okunması konusundaki hassasiyetleridir. Zira bahsi geçen dönemde birçok kadın Kur'ân tilâveti için vakıflar kurup, burada çok sayıda hafızı Kur'ân okuması için istihdam etmişlerdir. Bu vakıfların kurulmasındaki amaç ise aile bireylerinin ruhlarının şad olmasıdır.

Üçüncü ve son kısımda ise Osmanlı öncesi dönemlerde Anadolu'daki belli kıraat merkezleri ile kıraat âlimlerine değinilmiştir. Bu bölümde ele alınan verilerden Anadolu'daki başlıca kıraat merkezlerinin Konya, Ahlat, Hakkari, Harran ve Antakya olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlardan Konya haricindeki diğer yerlerin kıraat ilminde ön planda olması, Arap beldelerine kendileri dışındaki yerlerden daha yakın olması sebebiyledir. Bahsi geçen yerlerde kıraat ilminin gelişmişliğinin bir diğer nedeni de buraların Anadolu'daki diğer yerlerden çok daha önce Müslümanlar tarafından fethedilmeleridir. Bu yerlerden Antakya'da kıraat ilminin diğer yerlere nispetle daha ileri düzeyde olması, Suriye ve Mısır gibi devrin önemli kıraat merkezleri ile Anadolu arasında köprü görevi görmesiyle sebebiyledir. Konya'da kıraat ilminin gelişmesi de Anadolu Selçukluları ile Karamanoğulları Beyliği'nin merkezi olması; ayrıca buradaki Sultanlar ve Beyler'in kıraate değer vermesi ile açıklanabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Cumhur Ersin. *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Adıvar, Abdülhak Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı'da Dâru'l-kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Bekir b. Ayyâş". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 10: 109-110. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kisâi, Ali b. Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 26: 69-70. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Akakuş, Recep. "Şeyhülislâm Sadi Çelebi ve Dârülkurrâsı". *Diyanet Dergisi* 25 (1989): 95-108.

- Akşit, Ahmet. *Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2011.
- Anadol, Cemal. *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik kültürü ve Fütüvvetnameler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Baltacı, Cahit. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.
- Berkî, Ali İhsan. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserler*. Ankara: y.y., 1965.
- Biçak, Sedat. *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI-XIV. Yy)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülkurrâ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. 8: 543-545. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Bulut, Ersin. *Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Kurulan Sosyal Müesseselerin Devlet Yönetimine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, 2009.
- Çiftçioğlu, İsmail. "Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri". *Karaman Tarihi ve Kültürü* II. 501-530. Karaman: Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., 2005.
- Çiftçioğlu, İsmail. *Vakfiyelere ve Tahrir Defterlerine Göre Karamanlı Eğitim-Öğretim Müesseseleri*. Doktora Tezi, Isparta Üniversitesi, 2001.
- Danişmend, İsmail Hâmî. *Danişmend-nâme*. Haz. Necati Demir. Harward Üniversitesi Yay., 2002.
- Demir, Mustafa. *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2005.
- Dilek, Dursun. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Medreseleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- Diñdir, İsmail. *Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim Sistemi (1075-1308)*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi, 2015.

- Doğan, Mesut. *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Malatya*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Duman, Ülkü. *Anadolu Selçuklu Devrinde Amasya Şehri*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2010.
- Ekinci, Yusuf. *Ahilik ve Meslek Eğitimi*. İstanbul: MEB Yay., 1989.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. 1. Cilt. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Evin, Ömer. *Selçuklu Devlet Adamlarından Celalettin Karatay'ın Türk Eğitim Sistemine Katkıları ve Eserleri*. Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarihi Kurrâları*. İstanbul: Ravza, 2008.
- Gözütok, Şakir. "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler". *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu*. 2-13. Bitlis: 2002.
- Gözütok, Şakir. "Hakkârili Devlet Adamı ve Âlimler (Abbâsiler Dönemi)". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 46 (2011): 255-280.
- Gücel, Mahir. *Batı Anadolu Türken Beyliklerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.
- Gümüştöp, Ahmet. *Karamanoğlu Beyliği Dönemi Larendede (Karaman) Şehri Vakfiyeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Anadolu/Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Geçışı". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 3: 116-117. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Ilıca, Ali. *Çorum Vakıfları*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. Haz. Mümin Çevik. İstanbul: Bilge Yay., 2015.
- İbn Beşküval. *es-Sıla*. Tah. İbrahim el-Ebyârî. 2. Cilt. Kahire: Dârul Kitâbi'l-Mısri, 1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*. Tah. Muhammed Abdülmuid. 1. Cilt. Saydar Abad: Meclisü Daru'l-Mearif, 1972.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed. *Câmiu'l-esânîd*. Tah. Ahmed b. Hamûd. Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye*. Mektebetü İbn Teymiyye, h. 1351.

- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. Tah. Ali Muhammed ed-Dabbâ. 1. Cilt. el-Matbatüt Ticâriyyeti'l-Kübrâ, h. 1380.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb*. Tah. Mahmud el-Arnâvut. 8. Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İpşirli, Mehmet. "Anadolu/Eğitim ve Öğretim". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 3: 128-130. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Kara, Seyfullah. *Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi*. İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Konya Tarihi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2007.
- Kucur, S. Sadi. *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Vakıfları*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993.
- Küçükdağ, Yusuf. "Konya'da Hacı Ali Efendi Dârülkurrâsı ve Vakfiyesi". *Ata Dergisi* 7 (1997): 155-191.
- Küçükdağ, Yusuf. "Konya'da Hacı Ali Efendi Dârü'l-Kurrâsı ve Vakfiyesi". *Konya Şehrinin Fiziki ve Ekonomik Yapısı (Makaleler-I)*. 395-422. Konya: Selçuk Belediyesi Yay., 2004.
- Landau, Jacob M. "Küttâb". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 27: 3-4. Ankara: TDV Yay., 2003.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yay., 2016.
- Menekşe, Ömer. "Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medresesi". *Diyanet İlmi Dergi* 39 (2003): 117-122.
- Ocak, Ahmet. "Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim". *Türkler*. 5: 721-727. Ankara: 2002.
- Oral, M. Zeki. "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları". *Mütefekkir* 2 (2014): 221-248.

- Özgel, İshak. "Başlangıçtan Selçuklular Dönemi Sonuna Kadar Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri". *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri/Tebliğler ve Müzakereler*. 41-73. İstanbul: 2011.
- Özgel, İshak. "Selçuklu Dönemi Tefsir Hareketi ve Müfessirleri". *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu*. 1: 93-139. Konya:2013.
- Özkan, Şerife. *Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Özoğul, Fatma Nur. *Konya'da XVIII. YY'ın İlk Yarısında Dârü'l-Huffâzlar*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*. 1. Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Sabbâğ, Abbas-Bozkurt, Nebi. "Müstevfi". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 32: 147-148. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Sahillioğlu, Hacı. "Antakya". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 3: 228-232. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Sarı, Mehmet Ali. "Âsım b. Behdele". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 3: 475-476. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Sarikaya, Fatih. *Anadolu Beyliklerinde Dinî Hayat (Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Saruhanoğulları)*. Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2016.
- Saylam, A. İstemi. *Vakfiyelere Göre Anadolu Beyliklerinde Sosyal ve Kültürel Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.
- Sümer, Faruk. "Ahlat". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 2: 19-22. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- Şeşen, Ramazan. "Harran". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 16: 237-240. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Tanman, Baha. "Dârülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 8: 545-548. İstanbul: TDV Yay., 1993.
- Topal, Nevzat. *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*. Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, 2006.

- Tuncel, Metin. "Anadolu". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 3: 106-109. İstanbul: TDV Yay., 1991.
- Tuncel, Metin. "Hakkari". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 15: 205-207. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Turan, Osman. "Selçuklu Devri Vafiyeleri, Şemseddîn Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı". *Belleten* 42 (1947): 197-235.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara: TTK Yay., 1988.
- Turgut, Ali. "Ebû Ma'ser et-Taberî". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 10: 185-186. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf İstılahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 55-60.
- Yıldırım, Kadri. "İslam Kültüründe Küttâb Eğitimi Üzerine Bir İnceleme". *Diyanet İlmî Dergi* 45 (2009): 125-144.
- Yılmaz, Muhammet. "Sadreddin Konevî'nin Huzurunda Okunan İbnü'l-Esîr'in Câmî'u'l-Usûl Adlı Eserinin Semâ Kayıtları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2013): 1-20.